

ИННОВАЦИОН ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ЎСМИР ЁШИДАГИ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ДУНЁҚАРАШИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

DOI: <https://doi.org/10.53885/edinres.2021.88.76.075>

Пулатов Джавдат Абдужабборович

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети педагогика ва психология кафедраси в/б доценти, педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)

Аннотация. Мазкур мақолада инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириши тамойиллари илмий назарий жиҳатдан ёритиб берилган. Шунингдек мақолада, ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириши мазмуни ва унинг амалий таъминоти имконият мезонлари тадқиқотчи тажрибалари асосида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: интеллект, дунёқараш, маданий даражаси, инновацион таълим, ўсмир ёшидаги ўқувчи, маънавий дунёқараш, тамойиллари, таълим тизими, модернизация, глобаллашув жараёни, педагогик маҳорат, креатив қобилият, ўз-ўзини бошқариш, масъулият

Таълим тизимини модернизациялаш, глобаллашув жараёнида ахборотларнинг тез эскираётган жадал оқимлари шароитида ўқитувчиларнинг интеллекти, дунёқараши, савияси, маданий даражаси, маҳорати ва креатив қобилиятларига нисбатан талабларнинг ортиб бораётганлиги жамият олдига ҳар бир педагогда замонавий таълим технологиялари орқали таълим жараёнини ташкил этишга қулай шароитларни яратиш муаммосини қўймоқда. Чунки бундай эҳтиёж баркамол шахсни ривожлантиришнинг муҳим шарти бўлиши билан бирга зарурий белгиси ҳамдир.

Республикада қабул қилинган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган вазифаларга мувофиқ [2;] “Умумий ўрта таълим сифатини тубдан ошириш, таълим ва ўқитиш сифати ҳамда самарадорлигини яхшилашга” қаратилган “ўргатиш ва таълимни — янги инновацион ёндашувлар”, “рақамли технологиялар” асосида ташкил қилиш муҳим педагогик аҳамият касб этади.

Инсоният тарихий тажрибаси ҳам ижтимоий-иқтисодий тараққиётнинг жамият ҳаётидаги, инсонлар фаолиятидаги ғоявий, маданий, маърифий, мафкуравий, диний қарашлари билан ҳамоҳанг ўқувчиларнинг маданий-интеллектуал қиёфаси, илмий дунёқараши, жисмоний баркамоллигини таъминлайдиган маънавий-ахлоқий таълимот билан бойитилган ўқув-тарбиявий ишларимизни кучайтиришимиз, улар мазмунини ижтимоий-иқтисодий тараққиёт омиллари билан бойитишимиз зарурияти кўзга ташланади.

Айтиш ўринлики, маънавий тарбия ўзида таълим, тарбия ва шахс тараққиёти (камолоти) бирлигини ифода этади. Маънавий тарбиянинг

асосий мақсади комил шахсни шакллантириш учун пойдевор бўлган иймон ва эътиқодли келажак авлодни вояга етказишдан иборатдир.

Шу боис, “Мақтаб таълимини ривожлантириш умумхалқ ҳаракатига” айланиши ғояси жамиятда узлуксиз таълим тизимини “рақамли технологиялар” асосида ташкил этишнинг стратегик йўналишлари, таъсирчан, креатив ва инновацион услубларини ишлаб чиқиш [3;] инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш мазмуни ва унинг амалий таъминоти имкониятлари бўйича қуйидагича мезонлар қайд қилинади. Булар: таълим тизимида маънавий тарбияни ишларини амалга ошириш ўзининг асослари жиҳатидан аниқ ва ривожлантирилган турлардан иборатдир. Фанлар йўналиши бўйича эса бу табиий, ижтимоий ва аниқ фанлар йўналишлари бўйича лойиҳалаштириш ва прогнозлаштириш ишларига ажратиш мумкин бўлади. Ҳар қандай асос ва йўналишда бўлишидан қатъий назар инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантиришда:

—назарий ва илмий билимларга таяниш;

—педагогик шарт-шароит ва раҳбарлик асосида ўқувчи шахсига ички ва ташқи таъсир кўрсатиш;

Шунингдек, маънавий тарбиянинг ижтимоий моҳияти, фаолиятининг тузилиши (ҳаракат, эҳтиёж, қизиқиш, мотивлари, йўналганлиги), ўз-ўзини англаш фаолиятини йўлга қўйиш орқали ўқувчиларни маънавий-ахлоқий тарбиялаш муҳим ижтимоий-педагогик аҳамият касб этади.

Айниқса, бугунгидек мураккаб даврда умумий ўрта таълим муассасаларида ташкил этиладиган маънавий тарбия жуда кўп нарсани белгилайди. Маънавий тарбиянинг асосида қалб тўғрилиги ётади. Шунинг учун ҳам болага маънавий тарбия зарур. Бунда миллий менталитетимизга хос бўлган қуйидаги жиҳатларни алоҳида қайд этиш лозим бўлади:

-шарқона таълим-тарбия;

-вазминлик, сабр-тоқат ва қаноат;

-хокисорлик, камтаринлик ва ҳалимлик;

-меҳр-оқибат, садоқат, вафодорлик;

-ҳақиқат, адолат ва одиллик;

-миннатдорлик, қаноат ва софдиллик;

-меҳнат, яратувчанлик ва бунёдкорлик в.х.к.з.

Инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш қуйидаги тамойилларга амал қилиш тақозо этади:

-таълим жараёнини ташкил этишда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш;

-изчиллик, системалилик, босқичма-босқичлик;

-демократлаштириш, инсонпарварлаштириш;

-таълимда объект-субъект эмас, субъект-субъектликни таъминлаш;

-назариянинг амалиётга мослиги ва акси;

-бола шахсига қўйиладиган таълимий тарбиявий талабнинг бир хиллиги;

-таълимий фаолият мазмуни шакл, метод ва воситаларининг бола шахси қизиқиши, майли, интилиши, ёш ва психологик хусусиятига мослилиги;

-таълим мазмунида умуминсоний ва миллий қадриятлар муштараклигини таъминлаш;

-таълимий машғулотларни мақсад сари йўналтириш, режали дастур асосида ташкил этиш;

-таълимий ишларни ташкил этишни бошқаришда адолатлилик, демократик ёндошув;

-бола шахсига дифференциал муносабат;

-таълим-тарбияда коммуникативлик;

-таълим-тарбиявий иш натижаларини доимий кузатиш, назорат қилиш, мониторинг олиб бориш ва бошқалар.[8;]

Ушбу тамойиллар асосида амалга ошириладиган ўқув-билув фаолиятининг самарадорлиги ўқувчи шахсини педагогик ва психологик жиҳатдан ўрганиш натижаси асосида ташкил этиш билан боғлиқ. Ўрганиш махсус дастур асосида ташкил этилиши ва унда бола шахсининг тарбияси ва тақдири омиллари, инсонлар билан мулоқот тажрибаси, атроф-муҳит, бўлаётган воқеа-ҳодисаларга, меҳнатга муносабати, ички ва ташқи дунёси, ҳатти-ҳаракати, онги ва тафаккури даражаси, ахлоқ-одоби акс этиши лозим. У бола шахсининг маданиятида, эҳтиёжларида, қизиқишларида, характери ва темпераментида, одатларида, фикрлаш хусусиятларида, мулоқотида, муносабатида намоён бўлади.

Инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантиришга йўналтирилган концепцияда қуйидаги инновацион тамойиллар устувор ўрин эгаллайди.

-ўқув-тарбия жараёнини пухта лойиҳалаштириш, башоратлаш, дастурлаштириш замирида ўқитувчи ва ўқувчи билими, имкониятлари, қобилиятини методик-техник воситалар билан бирлаштирган ҳолда сифат ва самарадорликка эришиш;

-ўтиладиган мавзу мазмунининг моҳияти технологик воситалар (интерфаол методлар, АКТ, технологиялар) асосида ўқувчиларнинг ёш ва индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда танланиши;

-таълим-тарбияжараёнини бошқаришнинг инновацион характердалиги; [7;]

Таълим-тарбия жараёнида фойдаланиладиган тамойиллар лойиҳалаштирилган дарс мавзусининг характери, ўқувчи шахси ҳамда синф жамоасининг ўқув фанга бўлган қизиқиши, қобилияти, эҳтиёжи, дунёқараши, психологик хусусиятлари, мотивацияси, фаоллиги ва бошқа хусусиятларига қараб танланади. [5;]

Бугунги кунда таълим жараёнини ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш том маънода инновацион педагогиканинг асосий ғояларидан бири бўлиб қолмоқда. Таълим жараёнида ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш мезонлари сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- ўқув дастурларида ҳиссий стимуллаштирувчи муҳит яратишни ҳисобга олиш, яъни ўқувчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлаш,

предметларро боғлиқлик, ўз-ўзини бошқариш ва масъулиятни ҳис этишга асосланган эркинлик.

- ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасидаги муносабатларнинг очиқлиги ва илиқлиги, ўқитувчи томонидан танқид ва тазйиққа йўл қўймаслик, ўқув синфида конструктив шахсларро муносабатнинг ўрнатилганлиги;

- ўқув жараёнининг ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан ўзаро бирдамлик асосида қурилганлиги;

- ўқитувчи ваколатининг “маслаҳатчи” ҳамда ҳар доим ёрдам бериш учун тайёр бўлган “билимлар манбаи” доирасида чегараланганлиги;

- ҳар бир ўқувчи учун “ўқув-билув альтернативлари”ни танлаш имкониятининг яратилганлиги ва ўқитувчи томонидан ўқувчилар ривожланиш даражасини кўрсатадиган ўз-ўзини намоён этиш шакллариининг рағбатлантирилиши;

- таълим дастурларининг ўқувчи ижодий имкониятларининг максимал ривожланиш даражаси ҳамда улардаги креатив қобилиятларни стимуллаштириш нуқтаи назаридан баҳоланганлиги;

- билиш тараққиёти муаммоларининг ўқитувчи ва ўқувчилар томонидан ҳамкорликда муҳокама қилиниши, шунингдек, баҳодан ўқувчиларга босим ўтказиш шакли сифатида фойдаланишдан воз кечиш.

Бу мезонлар диққат билан ўрганиб чиқилса, уларнинг ҳар бири замирида бевосита ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш ётади.

Ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда уларнинг фаолиятини мустақил ва ҳамкорлик асосларида ташкил этиш мумкиндир. Бу одатда шундай амалга оширилади ва бу ҳозирги кунга қадар давом этиб келмоқда. Шунга мувофиқ тарзда ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари ва қобилиятларини инобатга олган ҳолда мустақил ишлар, ҳамкорликдаги иш усуллари ва технологиялари орқали амалга ошириш ижобий самара беради.

Ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантириш мустақил ишлар йўналишида қуйидаги усуллар ва технологияларни қўллаш самарали бўлиши мумкин:

1. “Маънавиятли ўқувчи”. Бунга ўқувчилар ўз дунёқарашидан келиб чиқиб иншо тарзида фикрларини баён этишади.

2. “Менинг қизиқишларим”. Бу турли хил анкета-сўровномалари шаклида ўтказилиши мумкин.

3. “Менинг юртим”. Бу ўқитувчининг ўзида қоладиган аноним баён сифатида ўтказилиши мумкин.

4. “Мен учун кумир”. Бу баён ва иншо шаклида бўлиши мумкин.

5. “Буюк саркарда авлодимиз...”. Бу ҳам иншо, баён тарзида бўлиши мумкин.

6. “Ёрқин туйғулар”. Бу тасвирий санъат шаклларида амалга оширилиши мумкин.

7. “Эзгулик бўёқлари”. Бу ҳам тасвирий санъат шакллари сифатида бўлиши мумкин.

8. “Очиқ кўнгиллар”. Бу мушоира байту-байт айтишувлар тарзида бўлиши мумкин.

9. “Маънавий тарбия бу.....”. Бу дебат-баҳс шаклида бўлиши мумкин.

10. “Ҳамкорлик жабҳалари”. Бу ўқитувчилар билан бирга очик мулоқот шаклида бўлиши мумкин ва.ҳ.к.з.

Ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда ҳамкорлик ишлари қуйидаги усуллар ва технологияларда амалга оширилиши мумкин:

1. “Мактабда”. Бу иншо, баён ва тасвирий санъат шаклларида бўлиши мумкин.

2. “Бир киши ҳамма учун, ҳамма бир киши учун”. Бу ободонлаштириш, ҳашар ва ҳамкорликдаги бошқа ишлар шаклларида бўлиши мумкин.

3. “Бизнинг синф”. Бу баён ва иншо шаклида ташкил этилиши мумкин.

4. “Мен ёқтирган ўқитувчи”. Бу ёпиқ анкета сўрови асосида бўлиши мумкин.

5. “Биргаликдаги меҳнат”. Бу ўқувчилар билан бирга бирор нарса ясаш ёки қуриш шаклида бўлади.

6. “Менинг ўлкам”. Бу ўлкашунослик саёҳати тарзида бўлиши мумкин.

7. “Ёрқин байрам”. Бу байрам кечалари ўтказилиши билан боғлиқ деворий газеталар чиқариши ва турли тадбирлар ўтказишдан иборатдир.

8. “Ёш табиатсеварлар клуби”. Бу турли гербарийлар коллекциялар тузиш, ободонлаштириш, ўсимликлар ва ҳайвонлар парвариши шаклида бўлиши мумкин.

9. “Меҳр-муҳаббат куни”. Бу ўқувчилар билан биргаликда оғир, хаста, ногирон ва ёрдамга муҳтожларнинг ҳолидан хабар олиш шаклида бўлиши мумкин.

10. “Очик суҳбат усули”. Бу ўқитувчининг ўқувчи билан дилдан очик суҳбатлашуви шаклида бўлиши мумкин ва.ҳ.к.з.

Юқорида баён этилган барча усулларда ўқувчиларнинг ўзлари бажарган ишлари устивор бўлсагина бу усуллар кўзланган натижаларни беради. Бунда ўқитувчи ҳам ташкилотчи, ҳам сценарист, ҳам режиссиёр ва ҳам актёр ролларини бир вақтнинг ўзида бажаришга тўғри келади.

Инновацион таълим шароитида ўсмирёшидаги ўқувчиларнинг маънавий дунёқарашини шакллантиришда ўқув фаолияти жараёнида бўладиган технологик ёндошувларни шартли тарзда қуйидаги йўналишларга ажратиб чиқишимиз мумкин бўлади:

Бевосита жараёни ташкил этишга ёндашув. Бу лойиҳалаштириш, моделлаштириш ва режалаштиришлар билан боғлиқ бўлган ёндашувдир.

Ўқитувчининг фаолияти ва уни ташкил этиш билан боғлиқ бўлган технологик ёндошувлар. Бу ўз устида ишлаш, ижодкорлик, малака ошириш ва қайта таёрлаш ишлари билан бўладиган технологик ёндашувдир.

Ўқувчи фаолиятини ташкил этиш билан бўладиган ёндошувлар. Бу ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолияти ва тарбиясини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган технологик ёндошувлардир.

Ҳар учала йўналишда ҳам технологик ёндошувларда албатта гуманистик (инсонпарварлик) мезони устивор бўлиши шарт.

Инновацион таълим шароитида бошланғич синф ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш жараёнига ўқувчи шахсига нисбатан ёндошилганда эса инсоннинг ақлий, жисмоний ва руҳий

жиҳатларига таъсир этувчи педагогик ва психологик технологиялар тушунилади.

Маълумки инсоннинг ақли ва тафаккури ижодкорлик йўналиши жиҳатдан яратувчанлик каби ички имкониятларга эга бўлади. Агар у инсонпарварлик томон йуналтирилса ўша инсоннинг ижоди ва яратувчанлиги эзгуликка хизмат қилиши мумкин бўлади. Чунки инсон ижоди ва яратувчанлиги фақат унинг ўзига хизмат қила бошлайди ҳамда шу инсон ўз манфаати йўлида ҳеч нарсадан тап тортмайди. Шу сабабли ўқув жараёнида ўқитувчи ва ўқувчи муносабатларини инсонпарварлаштиришдаги технологик ёндошувларда албатта ақлий тарбиянинг гуманистик жиҳатлари устувор бўлиши мақсадга мувофиқ бўлади.

Бу жараён ўз-ўзидан ўқувчини таълим жараёнининг шунчаки иштирокчиси эмас, балки фаол субъектига айлантириш имконини яратади. Бугунги кунга қадар педагогика соҳасида айнан ана шу муаммога оид қатор илмий-тадқиқотишлари амалга оширилди ва амалиётга жорий этила бошланди. Шундай тадқиқотлар сирасига таълимни ижодий ташкил этиш, шахсга йўналтирилган таълим технологияси, таълимни технологик ёндошув асосида ташкил этиш, таълимни инновацион ташкил этиш ва бошқариш, таълим жараёнида интерактив усуллардан фойдаланиш, таълимни интеграциялаш сингари қатор назарияларни мисол қилиб келтириш мумкин. [9;]

Инновацион таълим шароитида ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш ғояси ҳам ана шундай янгича йўналишлардан бўлиб, бугунги кунда педагогика соҳасида амалга оширилаётган тадқиқотларнинг аксарияти моҳиятан шу ғояга асосланади. Умуман, таълимни инсонпарварлаштириш ғояси дунё экспертлари томонидан таълимнинг юқори самарадорлигини таъминлашга қаратилган инновацион ғоялардан бири сифатида эътироф этилмоқда.

Хулоса қилиб айтганда, ўсмир ёшидаги ўқувчиларининг маънавий дунёқарашини шакллантириш ғояси жуда кенг кўламли вазифаларни амалга оширишга қаратилган бўлиб, педагогик тизим (ПТ)нинг алоҳида олинган ҳар бир таркибий қисми учун (ПТ = мақсад - ўқитувчи -таълим мазмуни - таълим шакли - воситаси - усул ва методлари - технологиялар - бошқарув - ўқувчи - таълим натижаси) индивидуал ёндашиш зарурлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Yoshlar — kelajagimiz» Давлат дастури тўғрисида. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 28.06.2018 й., 06/18/5466/1527-сон.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947- сонли Фармони. – Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.